

ЕНЦИКЛОПЕДИЈА ПРАВА НА „ПРАВОСЛОВНОМ ОДЈЕЛЕНИЈУ” ЛИЦЕЈА У БЕОГРАДУ

I

Новим уређењем Лицеја, Устројенијем Књажевско-Србског Лицеја од 15. септембра 1853. године, на Правословном одјеленију, између осталог, укида се катедра Природног права основана 1840. године, и уводи катедра Енциклопедије права и Историје законознања (права).¹

За професора Енциклопедије права и Историје законознања постављен је 5. октобра 1853. године доктор филозофије и свршени правник Никола Крстић.²

Рођен у Вацу (у Угарској) 20. септембра 1829. године, Никола Крстић је после завршене основне и средње школе у родном месту, као питомац Текилијиног завода завршио у Пешти 14. јуна 1851. филозофију са докторатом. Испунивши тиме услов за студије права, Крстић се у јесен 1851. уписује на Правни факултет у Пешти и све потребне испите полаже са одликом већ 4. марта 1853.

По завршеном факултету, 12. марта 1853. изабран је за суплента Српске гимназије у Новом Саду. А у јесен исте године Крстић је професор Лицеја у Београду и са предавањима из Енциклопедије права почиње 20. октобра.

Н. Крстић је већ 3. јануара 1854. изабран за редовног члана Друштва српске словесности. Када је Друштво укинато, Крстић је наименован 29. јула 1864. за редовног члана Српског ученог друштва у одсеку друштвених наука. Секретар Српског ученог друштва био је 1864/1865 (од 14. октобра), 1865/1866, 1867, 1878, 1879 и 1880. године.

¹ По Устројенију наставни план Православног одјеленија изгледао је овако: Енциклопедија права, Историја законознања, Римско право, Административно право, Међународно право, Јавно право Србије, Грађанско право, Криминално право, Грађански судски поступак Србије и Криминални судски поступак Србије. (§ 8). Ученици Правословног одјеленија ступали су још и предмете Обштег одјеленија: Науку Христијанску, Психологију, Логикку, Теорију Словесности, тј. Филологију, Јестелику, Историју Словесности Србске, Славенске и најглавнији народа Европејски, Свеобшту историју, Историју народа Србског, Статистику, Државну економију, Финансије, Политическу рачуницу, Француски и Немачки језик (§ 7). V. Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи у Универзитету у Београду. Приредио Драгољуб Т. Баралић. Научна књига, Београд, 1967.

² В. Архив Србије у Београду, Фонд Лицеј, 1853, бр. 477.

После укидања Српског ученог друштва Крстић је неименован за почасног члана Српске краљевске академије 10. фебруара 1892. године.³

Докторат права Никола Крстић стиче у Пешти 17. јула 1854. положивши прописане испите.⁴ На предлог попечитељства, Крстић је 10. новембра 1855. године постављен за редовног професора Лицеја за Енциклопедију права и Историју законознања.⁵

У Лицеју Крстић остаје све до 19. априла 1862. када је постављен за начелника полицијског одељења у Министарству унутрашњих дела, а. 26. јула потврђен у исто звање. За члана II класе Касационог суда постављен је 16. јуна 1865. а 23. октобра 1874. унапређен у прву класу. За председника Касационог суда Крстић је постављен 15. марта 1875. године. После девет година у том звању, 12. марта 1884. постављен је за члана Државног савета, чији је потпредседник постао 25. фебруара 1894. али је већ 9. маја исте године пензионисан.

Умро је у Београду 12. јануара 1902. године.⁶

Крстић је био плодан писац. Као професор Лицеја објавио је више расправа из историје српског права у Гласнику Друштва српске словесности. У свесци VI Гласника из 1854. објавио је Разматрања о Душановом законнику. I. О политичком стању и правима србски држављана у Србском царству, стр. 88 — 149. У наредној свесци Гласника из 1855. објављује наставак истраживања: Разматрања о Душановом законнику. II. О државном строју. А. О праву државног владања и управљања, стр. 22 — 85. После једногодишње паузе Крстић наставља са објављивањем својих истраживања, али сада на широј основи од Душановог законика: Разматрања о старим србским правима. На основу стари писмени споменика и Душановог законика. II. О државном строју. Б. О органима државног владања и управљања, књ. IX, стр. 60 — 126; и Разматрања о старим србским правима на основу старих писмених споменика и Душановог законика. О прквеним законима, књ. XI, стр. 204 — 261.⁷

³ В. Педесетогодишњица Српске Краљевске Академије 1886 — 1936, књ. 1, Посебна издања, књ. CXVI, Споменице, књ. 7, СКА, Београд, 1939 — 1941, стр. 338, 342, 343, 345, 349, 369.

⁴ За докторски испит Крстић је штампао *Theses ex scientiis juridicis et politicis quas in c. r. sc. Universitate Pestana superatis exambinibus rigorosis consensu l. facultatis juridicae pro consequenda laurea doctoris juris universi publice propugnandas suscepit Nicolaus Krstić aa. 11. et philosophiae doctor, in Luceo principatus Serbiae albagraecensi encyclopaediae et historiae juris professor, nec non commissionis scholasticae eјatus mambrum. Pestini 1854.*

⁵ В. Архив Србије у Београду, Фонд Лицеј, 1855, бр. 591.

⁶ Податке из живота Николе Крстића узели смо из опсежне студије Стојана Новаковића, Др Никола Крстић; живот му и рад, објављене у књизи: Др Никола Крстић. Споменица издана приликом ступања у живот залужбине покојника. 3-ће издање задужбине Д-ра Н. Крстића, СКА, Београд, 1908, стр. 1 — 89.

⁷ Објавио је још и ове расправе из историје српског права: Одговори на неколико питања из Српске историје, Гласник Друштва српске словесности, књ. VII, 1855, стр. 86 — 113; Бој под Београдом у години 1456, Гласник српскога ученог друштва, књ. XIX, 1866, стр. 1 — 73; Белепке о Филипу Вишњићу, исти Гласник, књ. XX, 1866, стр. 236 — 243; Извештај одбору за науке историјске и државне српског ученог друштва о рукописима, што је друштву на омену поднео преко г. Витковића Др Борбе Мушицки, исти Гласник, књ. LXXII, 1891, стр. 106 — 183.

Превео је с немачког превода прву књигу познатог пољског писца Вл. Маџејовског (Maciejowsky) Историја словенских права (Historya prawodawstw slowianskich). Књигу Маџејовског, Крстић је допунио са 68. примедби које се тичу историје српског права.⁸

Одласком из Лицеја није прекидао свој научни рад. Објавио је већи број расправа из српског позитивног права.⁹

Никола Крстић је скоро девет година непрекидно предавао Енциклопедију права на првој години Правословног одјеленија Лицеја. Своја предавања из Енциклопедије права није објавио. То отежава упознавање са његовим схватањем. Међутим, на основу једног његовог Програма Енциклопедије права из 1854. године,¹⁰ Питања из Енциклопедије права за школску 1854/55. годину¹¹ и две скице предавања (краће и опширније скице)¹² све писано старим правописом, можемо се упознати са његовим схватањем.

Енциклопедију права Крстић је поделио на увод, два дела подједнаке величине и додатак.

У уводу Крстић најпре дефинише сам појам енциклопедије („Опредељење поњатија; разделење; цел; нужда; корист Енциклопедије у обште”) а затим обрађује уобичајена питања „Енциклопедије правословне”: „Опредељења поњатија, разделење, цел, корист, и историја литературе и Енциклопедије у обште и Енциклопедије правословне; Које се науке у Енциклопедији правословној предају; Како се разделују права, поњатије права природног и положителног, разделење једног од другог права; Основна поњатија о праву из природе човечије изведена и најпре исторически, после философически доказана”.

У првом делу Енциклопедије права Крстић разматра проблем природног права. После општег приступа природном праву (који обухвата следећа питања: „Опредељење поњатија о праву природном, цел, извор и разна поњатија о природи и праву природном, објект и субјект права, определење поњатија: шта је право? Главни начело природног права, и спомоћне науке права природног; Чертице историје литературе права природног”), Крстић претреса проблеме приватног природног права и то у два одсека: право вандруштвено и право друштвено. Први одсек чине разматрања безусловних и условних природних права. Ту Крстић обрађује следећа питања: „Опредељење права вандруштвеног; разделење на безусловно и условно, основ безусловног права, право безпорочне обране, васпитавање дече и сирочадиј; Опредељење поњатија права условних, основ ови права,

⁸ Историја славенски права од Дра Вацлава Маџејовског, професора права у Варшави. Превео и са својим примедбама, које се на Србско право односе, допунио Др Никола Крстић, професор права у књаж. Србском Лицеју, редов. члан Дружтва Србске словесности и школске комисије у Београду. Издао Матица србска, Будим, 1856, стр. XIV + 366.

⁹ Истину анализу ових Крстићевих радова из кривичног и приватног права (материјалног и формалног) извршио је Живојин М. Перић у раду: Расправе Д-ра Николе Крстића из позитивног права. В. Споменицу Н. Крстића, стр. 91 — 304.

¹⁰ В. Архив Србије у Београду, Фонд Лицеј, 1854, бр. 538.

¹¹ В. Архив Србије у Београду, Фонд Лицеј, 1854, бр. 538 (27).

¹² Доста података о њима пружа Стојан Новаковић у пом. раду, стр. 18 — 20, који је и слушао Крстићева предавања 1859/1860. год.

предмет ови права, разделење ствари; Како се ове могу стећи? И Заузимање. Шта је заузимање, шта се заузима, слѣдства заузимања, разделење заузимања у материјално и формално; Право застарелости, слѣдство заузимања, притјаженије, поштење и непоштење притјажатељ, право собственности, имање, опште, посебно, начело правно за заузимање, право крајње нужде, право нештетног употреблења ствари туђиј; II О уговорима. Определење уговора; основ уговора; савршени, извршени, условни, безусловни уговори; начело уговора; уговори једнострано и обострано обавезујући; предмет уговора, који је једностран обавезујући и обострано обавезујући уговор; прием уговора; слѣдство уговора; шта је нужно да уговори ваљани буду; случајеви неваљаности уговора; како се решавају уговори". Затим Крстић прелази на разматрање другог одсека, на „право друштвено". Најпре говори уопште о друштву („Шта је друштво; основи сваког друштва; времена постојања; вечита друштва; проста, сложена друштва; опште добро; добростање; основни уговори сваког друштва; друштвена влада и права; друштва једнака, неједнака") а затим о друштвеним заједницама, као што су брак, односи родитеља и деце, „челадски односи" и црквено друштво. Разматрања приватног природног права завршава претресањем питања одбране права: „Шта је увреда; Нападање; Штета; Вредност ствари; Право одбране, накнада и предворителног обезбеђења; Освета, талио, двобој".

После тога, Крстић прелази на друпи део природног права, на разматрање јавног природног права. Ова разматрања Крстић врши најпре кроз „општа определења" („Шта је држава, грађани, странци; Како се оснива; Шта је цел државе; Које су саставне части сваке државе; Које су својствености поједини саставни части"), затим, претресањем „права државне владе или мајестатична" („Која се права називају мајестатичним; Власт законодателна; Законоизвршителна, Власт званија судејска; Војене силе; Државни доодак као права мајестатична; Форме владања и управљања; Поњатије устава") и завршава с међународним природним правом („Шта је народ; Право међународно; Која права има сваки народ; Шта је посланик; Која су својства посланика; Кредитање; Инструкција; Шта је рат, шта су непријатељи, савезници, помоћници; Шта је неутралитет, покорење, победа, мир"). Овим се и завршава први део Крстићеве енциклопедије права.

У другом делу Енциклопедије права Крстић се бави положителним (позитивним) правом. После уводног дела у коме расправља питања: „Шта је право положително; Кои су извори; Разделење ови права; Начело положителни закона; Како постају закони положителни; Шта су збирке закона; Законници" — Крстић улази у разматрање „Раздела I Права положителна општа". Садржину овог одељка чини римско право („Шта је право римско; Кои су извори и развитак овог права"), канонско право („Шта је право црквено; Канонично; Како се раздељује; Кои су извори; Које су збирке у источној и западној цркви") и феудално право („Шта је право феудално; Постанак, разделење, извори права феудално"). Затим, Крстић прелази на разматрање „Права положителна знатниј народа". Ову материју Крстић је поделио на два одсека, на „права положителна страна" и

„права положителна домаћа”. Први одсек има за предмет: „Право положително међународно” („Опредељење поњатија, основ, прве сле-ди и касније обдељавање овог права”), „државно право знатниј на-рода” („Шта је предмет права државног; Које су уставне и неустав-не државе; Државно право: Немачко, Енглеzко, Француско и остали држава”), „приватно право” („Немачко-аустриско и прајско-францу-ско, Енглеzко, Талијанско, Руско”), „право казнително” („Поњатије, цел права казнителног, Немачки, Француски, Руски итд.; Право по-лицијско”), затим, трговачко право, менично право, морско право, рударско право и војничко право.

Размотривши страна позитивна права, Крстић прелази на до-маће право. Дајпре излаже „стара” домаћа права обрађујући следе-ћа питања: „Која су стара србска права; Кад се почиње известниј правни живот србски; Кад је проглашен Душанов законик; Важност Душановог законика; Државно устројство; Закони црквени; Закони грађански; Судови и судоредство грађанско; Судови и судоредство казнително, гди коим важним казнителним законима; Гди кои вој-нички и трговачки закони; Рукописи Душановог законика”.¹³ Затим Крстић разматра „нова или садашња домаћа права” и то: „Државно спољашње право књажевства Србије; Државно унутрашње право; Право грађанско; Грађански поступак судејски; Казнителни закони”.

Енциклопедију права Крстић завршава додатком у коме се ба-ви „Спомагателним знањима науке правословне”. Садржину овог до-датка чини: „Херменевтика јуридика; Историја права; Историја књижевности правословне; Историја општа; Статистика; Сравнител-ноје правознaнство (*Jurisprudentia comparativa*) и Философија поло-жителна практична”.

У ретким освртима на нашу правну мисао тога времена, само се констатује, без образложења, да су Крстићева предавања из енци-клопедија прва „у духу органског правца, дотичне немачке књижев-ности четрдесетих и педесетих година XIX века”,¹⁴ одн. „у духу ор-ганистичке немачке концепције четрдесетих и педесетих година 19. ст.”¹⁵

Ову, по нашем мишљењу, тачну констатацију духа Крстићеве енциклопедије права покушаћемо да нешто шире образложимо ко-ристећи се само распоредом грађе коју врши Крстић, одн. система-тиком у енциклопедији права. То чинимо зато што је горе изложено само скица за предавања у којима је Крстић детаљно образлагао на-ведена питања а што нама недостаје за анализу.¹⁶

¹³ Већи број ових питања која се тичу историје српског права Крстић је детаљно обрадио у поменутиим радовима објављеним у Гласнику друштва српске словесности.

¹⁴ В. Теодор Тарановски, Енциклопедија права, Геца Кон, Београд, 1923, стр. 56.

¹⁵ В. Борђе Тасић, Увод у правне науке (Енциклопедија права), Београд, 1933, стр. 5.

¹⁶ Стојан Новаковић, у наведеном раду, стр. 19. каже: „Да би се избе-гао сваки неспоразум, додајем да ови предмети нису предавања, него ручне књиге (мануали). Н. Крстић их је израдио да по њима води своја предавања, али он предавања није читао (као што су многи професори радили), него их је слободно поворио”.

Енциклопедија права уводи се у наставни план Правословног одјеленија Лицеја у време њеног највећег успона у немачкој правој књижевности, у којој се традиционално неговала и предавала од 18. века.

Четрдесетих и педесетих година 19. века у немачкој правно-енциклопедијској књижевности доминира тзв. органски правац енциклопедије права, настао под директним утицајем Шелинговог учења изнетог почетком 19. века у „Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums”. Тих година, једна за другом, појављују се „Juristische Encyclopädie” Арндса (Arndts), Питера (Karl Theodor Ritter), Фридлендера (Friedländer), Варнкенига (L. A. Warnkönig), Аренса (Ahrens) и Валтера (Ferdinand Walter). Оно у чему се одликује органски правац је у спајању рационалног елемента (метафизичке идеје права) са емпиријским, тј. природног са позитивним правом, користећи Шелингово органско схватање света и науке у духу критичке и идеалистичке филозофије 19. века.¹⁷

Како није имао домаће узоре Крстић је прихватио ону концепцију енциклопедије права која је доминирала у немачкој правој науци у то време. Као врсном познаваоцу немачког језика, о чему сведочи његов превод књиге Вл. Мађејовског, није му било тешко да уђе у немачку правно-енциклопедијску књижевност тога времена и да буде у току ствари.

Крстићева енциклопедија права је, уз очување основног реда грађе из „Juristische Encyclopädie”, једна врста синтезе различитих варијанти (или боље „нијанси”) у оквиру органског правца. Како је једна од главних карактеристика органске енциклопедијске књижевности и праћење остваривања метафизичке идеје права (природнога права) у позитивном праву, што је утицало на систематику „Juristische Encyclopädie”, тако и Крстић у првом делу своје енциклопедије најпре излаже природно право и то чисто (умно) природно право.¹⁸ Пратећи касније оставривање метафизичке идеје права у позитивном праву као коначном циљу природног права Крстић је делимично сузио концепцију, за разлику од Питера и Варнкенига, јер то остваривање не прати у светској историји права, већ само у римском, канонском и феудалном праву.¹⁹ Али, зато уклапа у своју

¹⁷ В. детаљније о овом правцу енциклопедије права код Тарановског, Енциклопедија права, стр. 29 и сл.

¹⁸ Раде Вл. Радовић (Либерално природно право у политичкој философији Јована Стејића и Димитрија Давидовића, Архив за правне и друштвене науке, свеска за мај — јуни 1940, стр. 464) каже да су Н. Крстић, Ј. Филиповић, М. Хр. Ристић и Д. Матић трансформисали либерално природно право „у новију фазу развика природног права у нас — тзв. чистог умног (природног) права... под искључивим утицајем немачке критичке и идеалистичке филозофије XIX века...”

¹⁹ Кажемо делимично с обзиром на чињеницу да је Крстић предавао поред Енциклопедије права и Историју законознања на другој години студија и у њој детаљно обрађивао светску историју права. Крстићев програм Историје законознања, изложен заједно с програмом Енциклопедије права 1854. године, изгледа овако:

концепцију енциклопедије и једну другу варијанту органског права (Аренсову), тј. посматра позитивна права најважнијих народа, које Крстић назива „права положителна знатниј народа“. То повезује, условно речено, с трећом варијантом, с историјским прегледом развоја домаћег права, као што су то чинили Фридлендер и Валтер у својим „Juristische Encyclopädie“.

Констатација често истицана да је наша неразвијена правна наука 19. века углавном само преносила и то са закашњењем идеје европске правне науке, првенствено преко другоразредних правних писаца — у погледу енциклопедије права може се кориговати. У време Крстићеве професуре на Лицеју она је заиста у току европске правне мисли, јер је он примио ону концепцију која је у његово време у енциклопедијско-правној књижевности била актуелна.

„Увод у Историју законознања. Опредељење појатија историје законознања; периоди развитка права; узроци различности права код разни народа; корист разделења и кратка историја литературе историје законознања; живот људи живећиј ван државни сюза. §§ 1 — 14. — Част и Историја законознања источни народа. Основ и карактер различности и разделење источни права. §§ 15 — 17. Глава I Право Китајског народа. Кратки преглед Китајске историје; извори Китајског права; државно унутрашње право, приватно право, казнителни закони. §§ 18 — 21. Глава II Индиска права. Историчне черте. Карактер и извори зрава инд., Касте, начин владања, право приватно, казнитално. §§ 22 — 27. Глава III Египатска права. Историчне черте, извори и карактер права; Уставни живот, начин владања, право приватно и казнително. §§ 28 — 31. Глава IV Персиска права. Историчне черте, извори, државно право, приватно право, закони казнителни. §§ 32 — 35. Глава V Финикиска права и Картагенска права. Извори, политично стање финикијана, начин владања у Картагени. §§ 36 — 38. Глава VI Јеврејска права. Историчне черте, извори, карактер права, право државно, приватно, казнително. §§ 39 — 45. Глава VII Муамеданска права. Постанак, извори, карактер права, државно, приватно право и казнителни закони. §§ 46 — 51. — Част II Историја законознања стари Грка и Римљана. Различности грчко-римскиј права од источни права; Карактер грчко-римскиј права, међусобне разлике права грчкиј и римскиј. §§ 52 — 53. Глава I Грчка права. Чертице грчке историје, извори грчког права, карактер грчкиј права, разделење. §§ 54 — 57. I Спартанска права. Постанак ови права, политично стање спартанскиј држављана, државно устројство, промене у државном животу, право приватне личности и на ствари. §§ 58 — 62. II Атинска права. Државни живот у Атини; Промене у истом под Солоном, Пизистратом, Клистеном, Аристидом, тиранима; Стање држављана; Грађански закони и казнителни. §§ 63 — 68. Глава II Римска права. Увод у историју римскиј права; Периоди; Извори; Карактер римскиј права. §§ 69 — 71. I период права под краљевима. Класе држављана, државно устројство, грађански закони. §§ 72 — 74. II период права под републиком. Карактер II периода; Извори права; Сталежи држављана; Државне власти; Право грађанско: брак, родитељски односи, робови, либертини, тутори, права на ствари, наследија; Судејски поступак; Закони казнителни. §§ 75 — 85. III период права под Императорима. Карактер III периода, извори, збирке, државни живот, држ. власти, право приватно: брак, родитељски односи, туторства, старатељства, право на ствари, наследије, начини наследија, легата, суд, поступак, закони казнителни. §§ 86 — 99. — Част III Историја законознања христијанскиј народа. Увод у христ. права, извори христ. права; Карактер христ. права; Моменти развитка ови права; Уплив римскиј права на права славенска, особито руска. §§ 100 — 104. (:Обширније се говори о христ. правима у Енциклопедији:).“ В. Архив Србије у Београду, Фонд Лицеј, 1854, бр. 538.

II

Одласком Николе Крстића из Лицеја, катедра за енциклопедију права и историју законознања попуњена је 12. октобра 1862. године суплентом Стојаном Марковићем.²⁰

Стојан Марковић је рођен 7. октобра 1833. у Великом Градишту. После завршеног Филозофског факултета на Лицеју у Београду и студија права у Београду, Хајделбергу и Паризу, Марковић се враћа у Србију и постаје суплент Лицеја за Енциклопедију права, Историју законознања и Трговачки законик. За професора Велике школе постављен је 26. септембра 1863. и у настави је све до 26. септембра 1875. године, када је постављен за министра правде. Враћа се у Велику школу 23. марта 1877. и у њој остаје, као редовни професор, све до 9. маја 1894. године. Избором за државног саветника и даље је у Великој школи али као хонорарни професор све до пензионисања 1898. године. Пуну деценију је предавао Филозофију права а најдуже Административно право. Своја сребена предавања из административног права објавио је делимично 1893. под називом: Администрација Краљевине Србије са нарочитим погледом на науку о државној управи. Књига прва. Општи део, Београд, стр. VIII + 586. Био је ректор Велике школе и декан Правног факултета. Умро је 7. маја 1903. у Београду.²¹

Стојан Марковић је предавао Енциклопедију права све док није била укинута Законом о устројству Велике школе (Академије) од 24. септембра 1863. године. Дакле, само једну школску годину. Како за то време а ни касније није објавио ни један рад из енциклопедије права — шта су обухватала његова предавања делимично се може сазнати из једног његовог Програма из Енциклопедије права, састављеног 9. октобра 1862. године. По том програму Марковићева предавања обухватала су следеће одељке:

„I. Умно осветлење права уопште и науке права и то: 1. Општи увод у Енциклопедију права; 2. Право, његово одређење и првобитни основ права; 3. Извори права; 4. Норма права, ове различитост; 5. О правним одношима и правилима; 6. Право као наука; 7. Прелаз к' историском осветлењу право. II. Умно осветлење поједини права правословног знања или науке права. А. Приватно право. 1. Умно осветлење истог; 2. Право феудално, трговачко, морско и менично (са примењеног гледишта сматрано); Б. Гране јавног права. 1. Умно осветлење државног права или тако-званог општег државног права (са лаким — примењеним — погледом на србско држав-

²⁰ В. Архив Србије у Београду, Фонд Лицеј, 1962, бр. 1147; В. Календар са пематизмом србскога књажества за 1863. годину, Београд, Државна књигопечатња, стр. 29; В. и Коста Бранковић, Развитак Велике школе. Беседа коју је о двадесетогодишњици Лицеја на Светог Саву 1864. године говорио Ректор Велике школе Коста Бранковић, Гласник Србског ученог друштва, књ. I (XVIII), Београд, 1865, стр. 16.

²¹ В. Станоје Станојевић, Народна енциклопедија. Српско-хрватско-словеначка. II књига. I — М. Загреб, стр. 691; Мала енциклопедија Просвета. Општа енциклопедија, 2 М — III. Просвета. Београд, 1969, стр. 39; Стојан Марковић (In memoriam), Глас права, судства и администрације, год. II, бр. 20 (29), Београд, 18. мај 1903. стр. 480.

но право); 2. Међународно право; 3. Црквено право (такође с' обзиром на србску народну цркву); 4. Криминално право; 5. Процесуално право; — грађанско и криминално. III. Споредна и помоћна знања науке права — извучимајући Историју права").²²

Тешко је у недостатку Марковићеве речи о горе изложеним питањима утврдити његову идејну оријентацију у енциклопедији права. Посебну тешкоћу представља сам програм енциклопедије права јер га је Марковић дао у најкрупнијим потезима, остављајући да у предавањима детаљно разради сва питања.²³ Међутим, пажљивим читањем програма може се закључити да се Марковићево схватање енциклопедије права креће оним истим идејним током којим се крећо и његов претходник проф. Никола Крстић. И код Марковића се појављује дух органског правца енциклопедије права, барем његова основна карактеристика — синтеза природног и позитивног права. Дакле, суплент Марковић није нашао другу идејну оријентацију од оне коју је нудила енциклопедијско правна књижевност органског правца. Са можда нешто наглашенијим метафизичким елементом који је посебно дошао да изражава касније у Марковићевој филозофији права. Како је у то време у Француској енциклопедија права нестала са Правних факултета, то се Марковићу нису ни отварали други идејни путеви.

Занимљиво је да се у Архиву Србије у Београду налазе још два Марковићева програма енциклопедије права и то у различитим фондовима. Један Марковићев програм који носи назив „Преглед енциклопедије права“ налази се у Фонду Лицеја и заведен је под бројем 538; под истим којим је заведен и Крстићев програм енциклопедије права. Није потписан и нема датума када је сачињен. Међутим, да је програм Марковићев јасно се види упоређивањем рукописа с другим Марковићевим рукописима. Други Марковићев програм који носи назив „Програм из енциклопедије права“ налази се у Фонду Велике школе.²⁴ На њему је потпис Стојана Марковића и година 1867., када се енциклопедија права уопште није предавала на Правном факултету Велике школе и када је сам Марковић предавао филозофију права.

²² В. Архив Србије у Београду, Фонд Лицеј, 1862, бр. 1144.

Како је Марковић, као и његов претходник Крстић, предавао и Историју законознања (права) то је заједно са програмом Енциклопедије права дат и програм Историје права, који садржи ове делове:

„I Увод. 1. Историја права као помоћно знање науке права; 2. О праву и његовој филозофској природи; 3. О праву и његовој историјској стварности; 4. О праву научно развијеном. — Теорија позитивног права. II Историјско осветљење права уопште и науке права. 1. Право и наука права код источни народа; Државно и правно развиће код класични народа старине: Грка и Римљана; 3. Право и наука права код християнски народа; 4. Извори правни и науке права средњег века; 5. Лаки поглед на развиће права код знатнији европски народа у средњем веку; 6. Историја извора правни и науке права од средњег века па овамо (Рим. — Закони варварски. — Феудалност. — Црква. — Реформа. — право Канонично. — Стара Монархија Француска. — Конституција Енглеска. — Револуција Француска. —)“.

²³ Сам Марковић у примедби Програма пише да „свако од ови главни одељења имаће своја пододелења, а ова ће се опет по потреби и времену на више или мање §§-а свести“.

²⁴ В. Архив Србије у Београду, Фонд Велике школе, 1867, бр. 49.

Оба ова програма су готово истоветна, са истим бројем питања (33). Разлике су занемарљиве језичке природе. У програму из 1867. означени су само одговарајућим насловима поједини делови енциклопедије права.

Поставља се питање одкуда ова два програма енциклопедије права? Вероватно је Марковић, почевши са наставом, разрадио свој програм од 9. октобра 1862. а онда је Енциклопедија права укинута. У другој половини шездесетих година, професори Велике школе, незадовољни њеном организацијом, почели су да раде на новој, као и на новим наставним плановима и програмима факултета. На челу са Стојаном Марковићем, који је у то време вршио функцију ректора, израдили су пројекат новог устројства Велике школе, у коме се између осталог предлагало укидање филозофије права и поновно увођење енциклопедије права. Припремајући програм за будући предмет, Марковић је вероватно узео свој раније изграђени програм енциклопедије права, мало га језички дотерао и дао наслове одговарајућим поглављима. То објашњава њихову подударност.

Без обзира што је пројект професора Велике школе, упућен Министру просвете и црквених дела 1. јула 1868., завршио у архиви министарства, Марковићев програм енциклопедије права је интересант због новина које уноси у предмет енциклопедије права. Много обимнији од Крстићевог и са пуно детаља, Марковић је унео и нова питања, као нпр. тумачење закона, која ће се појавити у предмету енциклопедије права много касније, тек у енциклопедији Глигорија — Гиге Гершића.

Због тих нових питања која се уносе у предмет енциклопедије права и поред обимности, наводимо у целини програм из 1867.

ПРОГРАМ ИЗ ЕНЦИКЛОПЕДИЈЕ ПРАВА КЊИГА ПРВА

Умно осветљење права уопште

1. Држава, народ, право и правни поредак. Предмет, с којим се занимати имамо.

Шта је Енциклоп. права. Историја науке ове. Како се може Енцикл. права разликовати.

Гди ваља тражити последњи основ права. У колико нам се праваца човек на земљи појављује и како. Како нам се појављује човек по нагону друштвености; шта је нужно још поред идеје друштвености за савршено уређени друштвени живот. (§ 1—9).

2. Које су гране православне науке. Шта је предложно, а шта предметно значење права. Каква може бити принуда; је ли самоодбрана дозвољена. (§ 10—17).

3. Закон у најширем значају. Природна и морална нужност. Шта из овог ограничења слиједује. Савест. Разлика између моралне и правне — изнудне дужности. Да ли постоји каква разлика између закона морала и закона правног. По овоме на каквом основоположају мора лежати законодавство државно. Како начело постоји у овоме. Одкуда правило: *non omne, quod licet, honestum est.*

Одкуда се и како раба идеја о праву, шта постаје из овог. Шта је цел такво-званог јуридичног мишљења (умствовања). Шта је предметни, шта подложни момент образовања права, а шта је историјски основ права и каки. Шта је правни поредак, а шта принуда. (§ 18—22).

4. Како нам се појављује право; Кога би могли назвати подлогом правног убеђења. Како и на који начин правно убеђење ово и обвезним постати може (§ 23). Шта је закон, који су значаји за појам закона нужни. Каква мора бити обвезна сила закона.

5. Каква је обвезна сила закона у обзиру на време, на земљиште и на лица под закон падајућа, какво правило постоји у овом последњем случају, има ли у овом какво изузеће; Шта важи овди у обзиру на владоца. На колико се видова могу разликовати закони, у обзиру на носиоца највише власти, и по њиховом садржају. Шта су то законици. (§ 23 — 27).

6. На што су закони; шта је тумачење закона и како се оно разликује; Кад је право тумачење закона; Шта је законом или званично тумачење закона; Кад се зове граматично а кад логично тумачење закона. Како ваља поступити при логичном тумачењу закона. Шта је основ закона (*ratio legis*), а шта намера. Тумачење укупног законодавства.

Шта је примењивање закона; у чему се оно разликује од тумачења закона (Можи ли се и онај случај на закон применити, који истина по наредби закона под исти спада, но неби под исти доћи по основу закона; Кад се може употребити правило: *certante ratione legis, certat lex ipsa*).

Кад је нужна аналогија или аналогично примењивање закона. Која правила у овоме обзиру постоје за судију. Шта је аналогија закона, а шта аналогија права. Разлика од тумачења закона, и гди је аналогија допуштена. (§ 28 — 30).

7. Извори обичајног права. Шта је нужно, да би обичајно право обавезне силе имати могло. Обвезна сила обичајног права. Обичајно право поједини друштвени кругова. Тумачење обичајног права. — Право јуридично или право јуриста. Шта је задатак правозналаца. Како и гди се правозналци делателни појављују. Кад и како могу определења правозналаца и стално обвезну силу добити. (§ 31 — 32).

8. Како се дели право по његовом обиму, корену и предмету или унутрашњој свери. У каквом одношају могу стајати правна определења појединаца по њиховом обиму; Шта је *jus singulare*, а шта *jus commune*; Примењивање особеног права, тумачење истог. Шта су то привилегије и како се оне разликују. (§ 33 — 34).

9. Поделење определења правни по њиховом корену или основу; шта је разликовање томе дало повода. (Шта су Римљани означавали са *jus naturale*, шта са *jus gentium*; Шта се данас као природно право сматра. — Шта је божанствено право; шта је нужно да би откровење какво међу људима важило и кад то бива. — Шта је право домаће, а шта примљено; на који начин то бити може. На који се начин може примити стално право. (§ 36 — 37).

10. Шта су то правни одношаји; Колико има видова исти одношаја и који су то, као и која су то правна определења; која одношајима овим одговарају. Колико има видова права одовуд произилазећи; Која је поглавита разлика између приватни или грађански и јавни права. Какво правило постоји у обзиру на јавна права. — Како се права прибављају. У чему се основ прибављања права састојати може. Како се зову она дела која права и правне одношаје производе. Шта је првобитни основ прибављања права, а шта доведени. На чему могу оснивани бити начини прибављања права. По овоме шта су тако-звана урођена, а шта прибављена права. — Кад престају права; Кад имају промене у праву смешани значај; у чему може лежати основ, по ком права престати могу; и морамо ли ми по правилу за одржавање права нашег што предузимати. (§ 38 — 39).

11. Шта имају за цел тако-звани правни послови или правна дела, и у чему се иста састоје. Шта ваља разликовати при сваком правном делу. Шта имамо казати при језгеним знацима у обзиру на лица, на предмет и на изјављену вољу при правним делима. (§ 40).

12. Како се разликују противуправна дела; Који је први степен противуправни дела, у чему се састоји други степен исти дела; На колико се начина права други могу повредити. У чему се састоје тако-звана полицијска иступања. (§ 41).

УМНО ОСВЕТЛЕЊЕ ПОЈЕДИНИ ГРАНА ПРАВОСЛАВНОГ
ЗНАЊА

Приватно право

13. Шта има за предмет приватно право и у колико видова; чиме је усповљено приватно право и како се оно разликовати може; шта имају да определе правила приватног права. Колико има начина систематичног обделавања приватног права. С'чим мора почети свака система приватног права; у чему се састоји приватно-правна личност човека. На колико се главни видова могу разликовати тако-звана првобитна или урођена права човека. Уколико права ова човеку припадају и могу ли иста ограничена бити (§ 42 — 47).

14. Шта су то православна или јуридикална лица; Колико видова личности овакви може бити; и како личност ова може образована бити (§ 48).

15. Шта је имање и како се је појамвно истог према степену образовности народне развијало. (§ 49 — 50).

16. Шта је собственост; у чему се састоји стварност права собственности. Какав може бити домашај господара ствари при стварном праву субствености. — Налазе ли се свадбе ова права из собственности произлазећа код господара ствари. Опредељење собственности. — Шта су то стварна права на туђе ствари и који су главни видови ови стварни права на туђе ствари. Како се деле обично начини прибављања собственности; Шта је то књижевна или литерарна особеност. (§ 51).

17. На чему се оснива право тражбено или облигационо; из чега постати могу права тражбена. Шта можемо при сваком облигационом одношењу разликовати у обзиру на лица, на предмет тражбеног права, и на јачину и начин облигационе везе. — На шта је сваки облигациони одношај опредељен. Које су препреке које испуњење дужне обвезности могу осујетити. — На што може управљено бити овлашћење при тражбеном праву. Какве су тужбе отуд произлазеће; Може ли тражбено право на другој пренето бити и како. — Кад престаје тражбено право. Какве уговоре можемо разликовати при тражбеном праву. (§ 52).

18. Кад нам се појављује брак као правна установа у колико се видова брак појављује. Какав може бити правни узајамни положај супружника. Кад може брак по правилу престати. — Какав може бити одношај између родитеља и деце и шта можемо овди разликовати у обзиру на лица и на имање. Како постаје и како престаје родитељска власт. Шта је сродство и како се оно разликује. — Шта је тусторство и старатељство; Како се власт ова појављује; Ко је на тусторство и старатељство пре свега позват; На шта се односе права и дужности тустора и старатеља. (§ 53).

19. Право наследно. Шта бива с имовним правима умрлог; на чему може право наследно основано бити. — Какво предпостављање правословно постоји у обзиру на право наследно; Који наследници долазе у први ред; Чиме је опредељен ред наслеђа; Шта је тестамент. Шта су легатари или испорукопримци. (§ 54).

20. Право тужбено. Шта је тужба у ширем значењу; а шта у ужем; Шта предпоставља свака тужба. — По чему се тужбе разликују и како. На колико се начина обтужени по тужби одбранили може; Какво правило постоји у овом обзиру; Шта се зове реплика; Шта дуплика и тд. Право феудално или уделно; Код који народ налазимо почетке феудални одношаја. Шта је Вазал; шта commendatio, шта senior, а шта beneficium при уделном праву; Како стоји са феудалним одношајима данас и кад су се нарочито почела развијати начела о феудалним одношајима. (§ 56. I. II. III).

21. Право трговачко. Шта ваља разумети под трговином; по овоме како се трговина разликује; Шта је трговачко право и како се оно разликује. Како се право трговачко разликује по изворима. Какве морају бити ствари, на која се определења трговно правна односити могу. Који су најглавнији правни послови при трговању. Шта су то трговачки ортаклуци; Колико видова овакви ортаклука има; определење сваког ортаклука понаособ. — Шта право поморско под собом обухвата, и како се је и пди оно образовало. (§ 60 — 62).

22. Кад су постале менице, и у којој цели, шта је меница уобште; Која одређена постоје у цели олакшања и осигурања меничног саобраћаја.

Кад постаје менични уговор; У чему се састоји материјална, а у чему формална строгост менична. Шта обећава нудаваоц вучене менице; кад постаје трасат или онај, на кога је меница повучена — меничним дужником. У чему се може састојати дуг по меници, у чему се састоји менична способност и како се она разликовати може. Шта се мора у свакој вученој меници означити. Шта је пренос менице. Мора ли трасат меницу на њега повучену примити и како он може стајати према нудаваоцу менице. — Шта се може догодити, ако трасат неузгте меницу да прими, или плати. Шта је редовни тецај сваке менице; Шта је пријем или плаћање за чест, а шта тако-звано менично јемство или авал (§ 63 — 64).

Поједине гране јавног права

23. Обште државно право. Како нам се држава пре свега појављује и који су значајни за појам државе нужни. Шта је држава, шта државно право и како се оно разликује. Шта се у данашње доба уобште за главну цел државну сматра. (§ 65. 66).

24. Шта мора пре свега у државном праву одређено бити; шта образује државно уставовно право и колико се форми државног владања и управљања обично разликује. — На шта се може односити првобитни строј или склоп државе; Шта је владање, а шта управљање и како се форма владања и управљања државног разликује. (§ 67).

25. Какве теорије постоје о законитости државног устројства; Које државно устројство и владу државну ми за закониту сматрамо и како. Како се означава највиша државна власт; Како нам се појављује суверена власт и како се појављују држављани према истој (§ 68 — 69).

26. Како се сматра носиоц суверене власти, каква права њему припадају; Како се појављује свака делатност државне власти и колико има ови власти. — Како се разликује државна власт; Како се разликује административна власт; У којој је цели државна власт и у спољним одношајима делателна појављује; Како се зову права у овом обзиру суверену припадајућа (§ 70).

27. Право криминално. Како нам се појављује кашпига; Шта је основ кашпиге, шта она има за последицу и на што она може служити. Колико видова кашпиге разликовати можемо; Који су значаји нужни, да би се дело какво као казнито појавило (§ 73).

28. Право процесуално. Шта је право процесуално. Шта мора у обзиру на судску власт самим државним (а не обичним) законима одређено бити. Како се одређује надлежност судова. Шта спада у дужности кривичним судовима. Шта се при сваком кривичном предмету мора пре свега испитати и одредити; Шта спада у дужност и власт лицу, коме је изслебење кривичног предмета поверено. Како се разликују поступак судски у обзиру на поступање репаважућег судије при кривичним делима и какав може бити кривични поступак по својој основној форми. (§ 74. 75).

29. У чему се може састојати ограничење слободе онога, над ким се кривично изслебење врши и по томе како мора кривични поступак уређен бити; Који нам поступак у овоме највише јемства даје и какво начело важи при кривичном поступку (§ 75).

30. Грађански поступак. У чему се разликује грађански поступак судски од поступка кривичног. Шта одређује пресуда извршителном поставша. Из чега се свака парница састоји. Како се могу наводи парничара суду саопштити. — Је ли за све грађанске спорове једнаки поступак нуждан. Из колико се акта састоји редовни поступак и какво начело важи при грађанском поступку. (§ 76).

31. Црквено право. Шта је црквено право. Кад оно припада приватном праву. Шта је видима црква. Шта одређује унутрашње, а шта спољашње црквено право (§ 77).

32. Међународно право. Шта је међународно право и шта оно (биће његово) представља. Је ли међународно право различно од начела морала и

тако-зване међународне политике. Како се разликује међународно право по своме извору. Како се државе једна према другој односе у стању мира. Каква права уживају од стране државне власти изаслани заступници њени и владаоци, који се на страни задржава. Колико има редова посленика и који су то. Шта су консули. Шта може страна држава чинити са страним подаником, који се у истој задржава. — Које су најважније ствари у међународном обзиру. Каква права припадају свакој држави и могу ли она ограничена бити. Који су најважнији правни послови у међународним одношајима. (§ 81 — 82).

33. Каквим се средствима пре свега приступити мора у случају неспоразумлења у међународним одношајима. Како се сматрати има рат, и потоме какво начело у овоме обзиру постоји; Шта је тако-звани ратни резон. Постоје ли у обзиру на поморски рат каква начела. Кад се рат свршава. Како могу међународни преговори вођени бити (§ 83 — 84)".

* * *

Новом организацијом Лицеј је 24. септембра 1863. године Законом о устројству Велике школе (Академије) прерастао у Велику школу са Филозофским, Правним и Техничким факултетом. Енциклопедија права је новим наставним планом Правног факултета Велике школе укинута. Међутим, неговање једне опште науке о праву, неопходне правницима да право схвате у његовој целини, започето још оснивањем „Правословног оделенија“ у Крагујевцу 1840. год. Природним правом или правом разума, и поред укидања Енциклопедије права настављено је једном другом таквом науком — Филозофијом права.

Dr MIROLJUB SIMIĆ,
professeur adjoint à la Faculté de Droit à Niš

ENCYCLOPÉDIE DE DROIT À LA CLASSE „DU LANGAGE JURIDIQUE” DU LYCÉE DE BELGRADE

— Résumé —

C'est en 1853 qu'on a introduit par la Loi l'Encyclopédie de droit à la classe du langage juridique du Lycée de Belgrade.

C'était le professeur Nikola Krstić (1829 — 1902) qui enseignait de 1853 à 1862 l'Encyclopédie de droit.

A la base du programme et des questions de l'encyclopédie de droit, ainsi qu'à la base de deux esquisses des conférences, l'auteur conclue que le professeur Krstić enseignait l'encyclopédie de droit dans l'esprit de l'organique littérature encyclopédico-juridique allemande de la première moitié du XIX siècle.

La même conception de l'encyclopédie était adoptée par le successeur du professeur Krstić, assistant Stojan Marković (1833 — 1903).

En 1963 l'encyclopédie de droit est supprimée et on a introduit la philosophie de droit.